

Gestaltad livsmiljö – en ny politik för arkitektur, form och design (SOU 2015:88)**Allmänna synpunkter**

Utredningen levererar en på det hela taget bra genomgång av bakgrunden till den nya politik som föreslås centreras kring begreppet ”gestaltad livsmiljö”. När de nya målen (kap. 6) preciseras i utredningen är de därmed begreppsligt och resonemangsmässigt oftast väl förankrade.

Ibland anas dock en övertro på den fysiska miljöns primat, sannolikt en tendens som rätt naturligt präglar arkitekt- och designprofessionerna. Det är en sak att säga att ”politiken inom arkitektur, form och design befinner sig i en utmanande skärningspunkt mellan olika politikområden, såsom kulturpolitik, miljöpolitik, utbildningspolitik, folkhälsopolitik, socialpolitik, samhällsbyggande, planeringspolitik och näringspolitik” men man anar en determinism ett par meningar längre ned när det sägs att ”(N)ya nationella mål för arkitektur-, form- och designpolitiken ska vara riktninggivare och katalysatorer i det långsiktiga arbetet inom alla berörda politikområden”. Forskningen om relationen mellan form och process är gammal men få tror väl att grundläggande problem rörande ojämlikhet och hälsa – för att nämna ett par – kan lösas med omgestaltning av livsmiljön? Att miljöns gestaltning kan spela en roll är en sak men frågan är om inte ambitionen att ställa gestaltungsfrågorna i centrum av allt – utan att nyansera dess relation till sociala processer – riskerar att istället borga för en fortsatt marginalisering.

Expertgruppen välkomnar att utredningen befattar sig med segregationsproblematiken. En aspekt som dock utelämnats och som forskningen visat hänger ihop med arkitektur och design är *stigmatiseringen* av många av miljonprogramsområdena i de svenska städerna. Fenomenet stigmatisering är en illustration på hur fysisk utformning tillsammans med social sammansättning i termer av klass och etnicitet i svenska förorter har lett till en

negativ spiral av problembeskrivning av vissa områden. Här har arkitektur och design i samverkan med samhällsvetenskap och humaniora en viktig roll att spela.

Expertgruppen delar annars utredningens allmänna hållning att områdets inflytande bör stärkas. De fyra nya målen för den statliga politiken för arkitektur, form och design är i sig rimliga (s. 124) men vad är det egentligen som skall följas upp av den Myndighet för Gestaltad livsmiljö som föreslås ersätta ArkDes (Arkitektur- och designmuseum)? Ska man mäta hur helhetssynen skötts, hur många som har tillgång till en god livsmiljö, att staten agerat föredömligt och att den breda och tvärssektoriella kunskapsutvecklingen framskridit? Poängen är att den alltid svåra operationaliseringsfrågan lämnas därhän.

Den statliga påverkan på vad som faktiskt gestaltas sker via (1) eget byggande och egen förvaltning av byggd miljö (inte minst infrastruktur), (2) regleringar via lag (Plan- och byggnadslag (PBL) m.m.) och (3) länsstyrelserna inflytande på kommunernas planer. Vi noterar – inte minst i dessa tider av stor bostadsbrist – att många vill försvaga statens inflytande med hänvisning till ”krångel”, tidsutdräkt, m.m. Att via (2) förstärka statens roll avvisas av utredningen (föreslår inga förändringar i PBL) och att göra det via (3) förefaller inte heller särskilt realistiskt. Återstår statens eget byggande och förvaltande och i den delen har vi inga invändningar. Det kan vara klokt att inrätta den föreslagna statsarkitekten (s. 153), det är rimligt med ett utvecklat samarbete mellan statliga byggherrar och förvaltare (s. 154) och det är intressant – inte minst för debatten – att peka på goda exempel på gestaltning av gemensamma livsmiljöer (s. 155). Huruvida de utvecklingsfrämjande resurser som utredaren föreslår (s. 156) ska hanteras av en nyskapad stiftelse och/eller av den nya myndigheten har vi ingen uppfattning om. Rimligtvis utgör väl just den framtida utvecklingen en huvuduppgift för den föreslagna myndigheten, vars resurser måste stå i proportion till de arbetsuppgifter som läggs fast i regleringsbrev och instruktion.

Sverige står inför en period av omfattande investeringar i byggande av såväl infrastruktur som bostäder och medföljande samhällsservice. Att utredningen därför lyfter frågan om gestaltningen i just det perspektivet är självklart. Nu eller aldrig, kan man tycka. Detsamma gäller den förändring som måste ske i ljuset av omställningen till ett mindre resursslukande samhälle. Här finns givetvis en mängd konflikter kring balansen täthet/behov av grönytor, regionutvidgning m.m. som samtidigt

inte har något enkelt gestaltnings svar som lösning på sådana konflikter.

Som påtalas i utredningen – och vilket i sig är en utmaning för varje strävan efter bättre gestaltning av livsmiljöer – är frågan bara delvis en statlig fråga. Kommunernas inflytande är grundmurat via planmonopolet och frågan hur kommunerna ska förmås att etablera en genomtänkt arkitektur- och designpolitik är i sig värt en mer omfattande utredning. Här finns vad vi förstår internationella exempel som säkert förtjänar ytterligare granskning. Nu föreslås den nya myndigheten att i samarbete med Boverket kunna utarbeta former för en stödjande roll. Rimligen är behovet särskilt stort på mindre orter som saknar resurser för egen stadsarkitekt och som har andra problem än gestaltning av växande bebyggelse.

Det är intressant och förstås i enlighet med direktiven att utredaren lyfter upphandlingsfrågorna i ett särskilt kapitel och att genomgången är så utförlig. Vi har inga synpunkter på förslagen i denna del och de brister – inte minst kompetensmässiga – som identifieras i samband med offentlig upphandling förefaller väl underbyggda.

Expertgruppen ser positivt på utredningens ansträngning för att bland annat inkludera medborgardialog och -deltagande, för att involvera breda sektorer av experter och för att betrakta arkitekturen som ett medel för att berika människornas liv och som ett bidrag till det hållbara samhället. Utredningens förslag tycks dock i hög grad vila på en (1) stark tilltro till myndighetsövergripande samverkan och (2) en tilltro till medborgardialog för att åstadkomma delaktighet kring utredningens frågor. Det görs visserligen en genomgång av en rad olika politikområdens och myndigheters mål, men andra förutsättningar för samverkan och dialog analyseras inte närmare. Utifrån ett kritiskt samhällsvetenskapligt perspektiv handlar samverkan och dialog alltid om makt. Hur utredningens förslag och inrättande av en ny myndighet ska kunna säkerställa att alla berörda perspektiv får sitt rättmätiga utrymme är oklart.

Ytterligare en tveksamhet kring den nya myndigheten har att göra med ämnesdefinitioner. Att föra ihop ämnet arkitektur med design och form riskerar att försvaga skillnaderna mellan de båda ämnena. Den särskilda rollen som arkitektur och stadsbyggnad har i skapandet av en ”gestaltad livsmiljö” riskerar vidare att osynliggöras. På så sätt kan även deras ämnesspecifika kopplingar till sociala, politiska och ekonomiska frågor osynliggöras. Exempelvis reglerar PBL arkitektur och

stadsbyggnad, inte design och form. Varför inkluderas då inte stadsplanering/stadsbyggnad i frågan om PBL? Att man ska dela perspektiv kan vara bra, men när de påverkar den byggda miljön och i sin tur är påverkade av externa faktorer på enormt olika sätt, är de omfattande olikheterna mellan ämnena också viktiga att upprätthålla.

Vidare, att flytta samlingarna från ArkDes till ett annat museum och samtidigt skapa en ny myndighet skulle betyda mycket sämre villkor för samverkan mellan forskning och praktik inom arkitektur. Det förefaller också onödigt kostsamt med tanke på att arkiven på ArkDes t.ex. från början var utformade för detta ändamål. I en tid där mycket behöver byggas på grund av utmaningar som den stora bostadsbristen och den nya flyktinginvandringen, borde arkitekturen synas mer, inte mindre. Befolkningen måste bjudas in till utställningar om just vad arkitektur i detta sammanhang har att erbjuda. Den nya myndigheten kan m.a.o. inte ersätta ett museum.

Genom att placera en ny riksarkitekt på Fastighetsverket verkar man ämna utforma en roll för denna person i linje med en marknadssyn på den byggda miljön istället för att tänka på den som en del av de kommande och de redan befintliga utmaningarna på miljömässig, social och ekonomisk hållbarhet – vilket utredningen upprepade gånger påpekar. Om en riksarkitekt ska inrättas kan hen kanske få uppdrag på annat sätt eller vid annan myndighet.

Samtidigt som det behövs många arkitekter finns det just nu brist på utbildade arkitekter i Sverige. Arkitekturens betydelse och en stimulans för intresset för ämnet borde understrykas. De flesta förslagen i utredningen verkar gå åt motsatt håll.

Perspektivet gestaltad livsmiljö och utmaningar för området – om förtätning av städer och miljöpsykologiska aspekter

Det är rätt i tid att frågan om förtätning av städer tas upp av utredningen. Processen beskrivs på ett tämligen tillfredsställande sätt (s.77-78). Senare i utredningen uppmärksammas också den centrala frågan om rumslig friktion mellan människor, vilken kan uppstå vid en urban förtättningsprocess. Detta nämns dock på bara ett ställe och utan att åtföljas av förslag på lösningar: ”Utredningen har konstaterat att det finns behov av att särskilt uppmärksamma barn och unga, inte minst barns och ungas behov av plats i en ökad förtätning av den byggda miljön” (s.250).

Ett problem som expertgruppens forskare identifierat är att utredningen verkar sakna ett miljöpsykologiskt perspektiv på frågan trots att arkitekter och miljöpsykologer internationellt och även i Sverige (t.ex. Sven Hesselgren och Gunnar Sorte) länge arbetat tillsammans i ett brett spektrum av frågor såsom den byggda miljöns gestaltning och arkitekturens roll för människornas välbefinnande. För miljöpsykologin är *beteende* ett grundläggande begrepp i sammanhanget. Trots att dokumentet refererar till beteendefrågan på tre ställen (s. 45, 58 och 211) lämnas mycket av beteendefrågan och det eventuella bidrag som beteendevetenskaperna kan tillföra till en implicit tolkning. Om vikten av perspektivet hade betraktats som självklart och inkluderats i hela utredningens arbete, skulle detta ha kunnat vara ett positivt tecken.

Expertgruppen noterar att viktiga metodologiska ansatser saknas i slutdokumentet, i synnerhet sådana som används för att utvärdera och analysera färdigställda projekt genom de så kallade 'post-occupancy evaluation' (POE) metoderna. Dessa metoder har länge använts i USA för att – efter en viss period av anpassning – samla erfarenheter från de individer som flyttat in till nyproducerade fastigheter. Meningen är ta reda på vad som har fungerat bra respektive fallerat. Nöjda användare tillsammans med andra aspekter av byggnadsprestanda, såsom energianvändning kan således beaktas systematiskt ur många projekt av liknande slag. (Mer information om hantering av detta kan hittas på webbplatsen:

<http://www.gsa.gov/portal/content/103959>)

De samlade resultaten av tidigare POE har kunnat hjälpa kunder och användare att utvärdera möjliga byggnadslösningar, i både bostads- och kontorsmiljöer. Utvärderingarna har gällt bl.a. de allt vanligare öppna kontorslandskapen där integritet och det privata riskerar bli inskränkt. Frågan om integritet kan förväntas bli alltmer framträdande i våra städer under de kommande åren. Detta som en följd av tendensen till förtätning av stadens bebyggelse med en allt större närhet mellan människor i bostadsmiljöer dominerade av flerfamiljshus. En sådan utvärderingsverksamhet skulle kunna vara en lämplig uppgift för den av utredningen föreslagna myndighet.

”Kunskap, kompetens och samverkan”

I kapitlet ”Kunskap, kompetens och samverkan” diskuterar utredningen bland annat forskningsfrågor och föreslår att den kommande forskningspropositionen prövar och föreslår hur befintliga forskningsnätverk inom design och arkitektur kan få en långsiktig finansiering. Vidare föreslås en särskild

forskningsutlysning i hållbart samhällsbyggande utifrån perspektivet gestaltad livsmiljö. Denna föreslås göras genom Vetenskapsrådet parallellt med Formas.

Det senare förslaget ses som en fortsättning av Formas tidigare satsningar på två forskningsmiljöer, *Architecture in Effect: Rethinking the Social in Architecture* vid KTH samt *Architecture in the Making: Architecture as a Making Discipline and Material Practice* lett från CTH. Enligt utredningen (s. 216) har dessa satsningar givit möjlighet till både ämnesdjup och kritisk massa på nationell nivå och ”stärkt den metodologiska och teoretiska utvecklingen inom arkitekturforskningens både specifika och breda område”. Forskare knutna till Uppsala universitet medverkar i dessa program och expertgruppens uppfattning är att en hel del intressant forskning bedrivs inom dem. Vi har dock, lika lite som utredningen, möjlighet till någon samlad bedömning och föreslår därför att en systematisk utvärdering görs av programmen för att ge bättre underlag för nya satsningar.

Som expertgruppen påpekat i andra sammanhang är problemen för bostadsforskningen större och bredare än vad ”perspektivet gestaltad livsmiljö” antyder. Snart två decennier av utebliven investering i bostadsforskning har satt sina spår inte bara i en minskad volym av forskning och kunskapsproduktion, utan även hämmat det som skulle ha varit en naturlig återväxt av forskningsfältet. Bostadsforskning, som prioriterades av Formas föregångare Bygghälsorådet, ingår inte på något synligt sätt i uppdraget för Formas. En strategi för stöd till den samhällsvetenskapliga och den humanistiska forskningen, vilka är av högsta vikt i kunskapsbyggandet för den socialt hållbara staden lyser med sin frånvaro.

Till skillnad från andra centrala politikområden som arbetsmarknad, jordbruk, försvar, vård och skola finns i dag inte längre något forskningsråd, eller någon annan myndighet, som har ett uttalat ansvar för forskning om boendefrågor, bostadsmarknad och bostadspolitik. Detta är ett generellt problem och särskilt bekymmersamt i en tid då bostadsproblemen blir allt allvarligare.